

DÜNYADA ve TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI ve ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN GELİŞİMİ

O.Murat KOÇTÜRK¹, Meral EKER²

Özet

1980'li yıllardan itibaren küreselleşme ile birlikte gelişmiş ülkelerdeki büyük şirketler, kar amaçlarını gerçekleştirebilmek için sınırlar ötesinde faaliyetlerini hızlandırarak çok uluslu şirketler haline gelmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma yolundaki en önemli engellerinden birisi, yurtiçi sermaye birikimlerinin yetersizliğidir. Bu açığı azaltmak için önerilen alternatif yaklaşımlardan birisi de ülkeye doğrudan yabancı sermaye girişini artırmaktır. Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkeye ait istihdam, ekonomik büyüme, ödemeler dengesi, ihracat, enflasyon gibi birçok ekonomik göstergiyi etkilemektedir. Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların öneminin kavranılmasıyla birlikte özellikle 1980 sonrası dönemde birçok yasal düzenlemenin yapıldığı görülmektedir. Ancak, bir ülkenin doğrudan yabancı sermaye yatırım performansı sadece yasal düzenlemelerle değil, aynı zamanda ekonomik, siyasi, coğrafi ve kültürel faktörler tarafından belirlenmektedir.

Bu anlamda, hazırlanan çalışmada, Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye miktarını etkileyen ekonomik faktörlerin tarihi süreci özetlenmiştir. Çalışmada, 1923-2010 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok Uluslu Şirket, Doğrudan Yabancı Yatırım, Türkiye.

Direct Foreign Investment and Multinational Companies's Progress in Turkey and the World

Abstract

Since 1980 together with the globalization of big companies in developed countries, to perform for profit beyond the boundaries of multinational companies to accelerate operations have become. One of the most important problems of developing countries is insufficient capital accumulation. To reduce this deficit, one of the alternative approaches that is offered is increasing the amount of foreign direct investments (FDI). Foreign direct investment manipulates numerous economic indicators pertaining to host nation such as employment, economic boost, balance of payment, export, inflation. After comprehending the importance of Foreign Direct Investment in Turkey, Numerous legal adjustments have been made particularly in the time after 1980. However, Foreign direct investment performance of a country is not only determined by legal adjustments but by political, geographic and cultural factors as well.

In this sense, the economic factors which is affecting the foreign direct investment measures in Turkey was rummaged in this study. Data including 1980–2007 session was used in this research.

Keywords: Multinational Company, Direct Foreign Investment, Turkey.

1.GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler ve uluslararası düzeydeki serbestleştirme faaliyetleri sonucunda, son yıllarda, üretim, tüketim ve finans alanında yeni sistemlere dayanan bir küresel ekonomi ortaya çıkmaktadır.

Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ), iki ve daha çok ülkede kendisine bağlı birimleri aracılığıyla kazanç (ya da kâr) getiren faaliyette bulunan ve tüm birimlerini uluslararası düzeyde ilgilendiren kararlar alan ve bu kararları uygulamak için merkezden temel politikalar saptayan, merkez yönetiminin kendi ülkesine bağlı duygulardan mücerret kişilerden oluşan ekonomik organizasyonlar olarak tanımlanabilir (Anonim, 2012).

Çok Uluslu Şirketler, küreselleşme hareketinin en önemli aktörlerindedir. Öyle ki günümüzde dünya ticaret ve sanayi faaliyetlerinin yarısından fazlası, çokuluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ekonomilerin küreselleşme ile birlikte birbirine bağımlı hale gelmesi ve ticaret engellerinin azalması sonucu çokuluslu şirketlerin sayısı II. Dünya

Savaşı'ndan sonra hızla artmıştır. Çokuluslu şirketlerin birçoğu Kuzey Amerika, Avrupa, Japonya ve Çin merkezli olup gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru kaynak transferine neden olmaktadır. Çokuluslu şirketler diğer ülkelerde çalışırken, faaliyet alanı ile ilgili kaynaklara genellikle sahiptirler. Ancak bu kaynaklara sahip olmadıkları durumlarda ülkenin yerel şirketleri ile ortaklık yaparak faaliyetlerine devam ederler. Böylece misafir ülkenin yasaları, müşteri alışkanlıkları ve yaşam standartları gibi konularda da bilgi sahibi olurlar.

Çalışmanın ilk bölümünde küreselleşmenin tanımı ve küreselleşme ile çokuluslu şirketlerin gelişimi arasındaki ilişki detayları ile açıklanacaktır. Daha sonra çok uluslu şirketlerin yapmış olduğu doğrudan yabancı yatırımların dünyada ve Türkiye'de nasıl başladığı ve gelişimi üzerinde durulacak ve güncel verilerle konu ekonomik boyutlarıyla değerlendirilecektir.

¹ Doç.Dr., Celal Bayar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret Bölümü, MANİSA

² Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Teorisi Yüksek Lisans Öğrencisi, MANİSA

2. KÜRESELLEŞME VE ÇOKULUSLU ŞİRKETLER

Küreselleşme, dünya genelinde malların, hizmetlerin, finansal piyasaların, yatırımların, teknolojinin, üretim faktörlerinin, bilginin, eğitimin, fikirlerin, demokrasinin, kültürün, sağlığın, hukuk, siyaset ve çevresel faktörler gibi ortak değerlerin, sürekli ve hızlı bir biçimde bölgesel veya ulusal sınırları aşarak uluslar arasılaşma sürecidir (Çeken, 2003).

Küreselleşme sürecine hız katan birçok faktör olmakla birlikte, bu faktörlerin başında çok uluslu şirketler gelmektedir. Çok uluslu şirketler, ulusal sınırlarla çevrili olan pazarlara bugün uluslararası boyut kazandırmışlardır (Güzelcik, 1999).

Değişen dünyada üretimin belli bir seviyeye ulaşması, maliyetlerin yükselmesi, artan rekabet ve ürettikleri ürünler için yeni pazarlar bulma zorunluluğu, işletmeleri önce uluslararası ve daha sonra çok uluslu olmaya iten en önemli sebeplerdir. Çok uluslu şirketlerin artmasında ve dünyaya yayılmasında, Pazar genişletmek ve çeşitli ülkelerin sahip olduğu ucuz, bol işgücü ya da hammadde gibi olanaklardan yararlanmak önemli rol oynamaktadır (Budak, 1996). Çokuluslu işletmeler; *“Ekonomik işletme birimlerinin hukuki şekli ve uğraşı alanlarına bakılmaksızın iki veya daha fazla ülkede faaliyet gösteren; işletme birimleri arasında, küresel stratejiyi oluşturmak üzere uyumlu ve ortak politikaların saptanmasını sağlayan; bir ya da birden fazla karar alma merkezinin etkin kontrolüne dayalı bir karar alma sistemine sahip olan; bilgi, kaynak ve sorumlulukları birimler arasında paylaşılan ekonomik işletmelerden oluşan ticari bir teşebbüstür”* olarak tanımlanabilir.

Küreselleşen dünyada en önemli ekonomik aktörlerden biri haline gelen çok uluslu işletmeler birden fazla ülkede kazanç sağlayıcı iktisadi faaliyetlerde bulunan ve uluslar arası üretimde bulunan firmalardır. Oligopolcü bir yapıda olma eğiliminde olan çokuluslu şirketler birden fazla ülkede üretim ve satış faaliyetlerini yürütür ve şirketin mülkiyeti ve yönetimi birden fazla ülke vatandaşına ait olabilir (Gilpin, 1987). Çokuluslu işletmeler ulusal sınırlar arasında mal ve hizmet üretir, ürettiği mal ve

hizmetleri pazarlar ve dağıtır, fikirler zevk ve teknolojileri dünyanın her yanına yayar ve küresel ölçekte planlar yapıp küresel stratejilerini hayata geçirir. Bu işletmeler üretim, finans, teknoloji, güvenlik enerji ve ticaret başta gelmek üzere global ekonomik yapının tümünde temel belirleyici konumundadır.

Küresel düzeyde üretim zincirlerinin farklı aşamalarını kontrol edebilen, üretim faktörlerinin ve devlet politikaları ile sağlanan avantajların kullanımında coğrafi farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan potansiyeli kullanabilen kaynak ve faaliyetlerini küresel ölçekte yönlendirebilen firmalar çokuluslu işletmelerdir (Dicken, 1998; Jarblad, 2003). Çokuluslu şirketler, hangi bölge veya ülkelerin istihdamı ve refahı artıran yatırımları çekeceğini, yeni üretim birimlerinin nerelerde inşa edileceğini belirleyen kurumlardır. Ülkelerin rekabet gücü ve dolayısıyla yaşam kalitesi küresel piyasaların tercihlerine uygun mal ve hizmetleri en elverişli koşullarda üretip satan küresel firmaların varlığına, bu firmaların yabancı ülkelerde yaptığı yatırım tutarına ve benzer firmalar için ne ölçüde çekici bir yer olduğuna bağlı olduğundan çokuluslu işletmeler sürdürülebilir rekabet gücü ve yaşam standartlarının da en önemli belirleyicisidirler.

Son yıllarda küresel ölçekte ekonomik entegrasyonun artması, piyasa ekonomisinin etkisini dünyanın her yerinde artırması ve uluslararası ticaret ve finansal faaliyetlerde serbestleşmenin ivme kazanması ile birlikte çokuluslu şirketlerin önemi hızla artmaktadır.

Çizelge 1'den görüleceği üzere 2009 yılında açıklanmış olan Fortune Global 500 listesinde ilk 10 şirketin toplam kazancı, günümüzde birçok ülkenin GSYİH'nin çok üzerindedir. Bu şirketlerin artan güçleri bütün dünyanın ekonomik yapısını etkileyebilmektedir. Çokuluslu şirketler halen dünya ticaretinin %70'ini ellerinde bulundurmaktadırlar. Çeşitli ülkelerde şubeleri olan çokuluslu şirketlerin sayısı, 1970 yıllarında 7000 iken, 2000 yılında 50.000'e yükselmiştir. Küresel dünyada, ucuz işgücü, kaynak ve üretim koşullarının varlığı çokuluslu şirketleri daha hareketli hale getirmiştir (Steger, 2006).

Çizelge 1. Global 500 Listesindeki İlk 10 Çokuluslu Şirket ile Ülkelerin Karşılaştırılması

Şirket	Sektör	Kazanç (milyon \$)	Ülke	GSYİH (milyon \$)
1 Royal Dutch Shell	Petrol	458.361	Güney Afrika	492.155
2 Exxon-Mobil	Petrol	442.851	Mısır	441.584
3 Wal-Mart	Perakende	405.607	Kolombiya	395.663
4 BP	Petrol	367.053	Venezuela	357.795
5 Chevron	Petrol	263.159	Çek Cumh.	257.696
6 Total	Petrol	234.674	Singapur	238.503
7 ConocoPhillips	Petrol	230.764	İsrail	201.323
8 ING Group	Finansal Servisler	226.577	Danimarka	201.249
9 Sinopec	Petrol	207.814	İrlanda	197.111
10 Toyota Motor	Otomotiv	204.352	Finlandiya	188.219

Kaynak: Fortune, 2009; World Bank, 2009.

3. DÜNYADA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYSY); bir yabancı yatırımcı bir başka ülkede yer alan bir firmanın en az %10 veya daha fazla hissesine sahip olursa bu tip yatırım doğrudan yabancı yatırım olarak kabul edilir.

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma yolundaki en önemli engellerinden birisi yurtiçi sermaye birikimlerinin yetersizliğidir. Bu açığı azaltmak için önerilen alternatif yaklaşımlardan birisi de ülkeye DYSY girişini artırmaktır.

Bu yatırımlar sermaye sağlamanın yanında ekonomik büyümeyi, ihracatı, istihdamı olumlu yönde etkiler ve teknik bilgi, üretim, yönetim ve pazarlama bilgisinin ülkeye transferini gerçekleştirir.

Dünya ülkelerinin, DYSY ile tanışması, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemine tekabül etmektedir. 1958'de Avrupa Birliği'nin (AB) kurulması ile dolaysız yabancı sermaye yatırımlarında çok hızlı bir artış olmuştur. Bu artış, özellikle Amerika'dan Avrupa ülkelerinde doğru olmuştur. Hatta o dönemde "Amerika, Avrupa'yı istila mı ediyor?" sloganı gündeme gelmiştir. Bu dönemde, Amerika yatırımcılarının Avrupa'ya akın etmesinin en önemli nedeni, AB'nin gümrük birliği esasına dayalı olarak kurulması ve üçüncü ülkelere uyguladığı ortak gümrük tarifesi idi. Amerikalılar, bu ticari engellerden kurtulmak amacıyla, yatırımlarını Avrupa'ya hızlı bir şekilde kaydırmışlardır. Bahsedilen dönemde, az gelişmiş ülkelere yapılan DYSY ise daha ziyade petrol ya da doğal kaynak zengini birkaç ülkeye yapılmıştır. Dünya petrol krizinin çıkması ile DYSY'nin artışı yavaşlamış ve mevcut yatırımların büyük bölümü yine Amerika kaynaklı olmuştur. 1980'li yıllardan sonra ise, DYSY yatırımları artmaya başlamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra, bu ülkeye doğru ve Doğu Avrupa ülkelerine yabancı sermaye yatırımlarında artış gerçekleşmiştir. Bu dönemin önemli özelliklerinden birisi de, DYSY'de çeşitlenme görülmesidir.

Dünyada meydana gelen siyasal değişikliklerle birlikte yabancı yatırımların yönü de değişikliğe uğramıştır. Başta dağılan doğu bloğu ülkeleri ile Çin olmak üzere siyasal ve ekonomik rejimleri farklı ülkeler yabancı yatırımlar için yeni alanları oluşturmaktadır. Çin, ucuz, yoğun ve nitelikli işgücü ile dolaysız yabancı yatırımları cezbeden ve bu yatırımlardan faydalanan en önemli ülkelerden biri olmuştur.

DYSY çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır. Çok uluslu şirketlerin ana merkezlerine bağlı olarak değişik ülkelerde faaliyet gösteren şirketlerde yabancı sermaye şirketi bağlı şirket, şube veya yavru şirket gibi isimler verilir.

Dış yatırımların bir bölümü mali yatırım niteliğindedir. Bunlar tahvil ve hisse senedi gibi sermaye piyasası menkullerine ya da hazine bonosu,

döviz, banka mevduat hesabı gibi kısa süreli araçlara yapılan yatırımları kapsar. Diğer kısım ise yurtdışında bina, tesis, fabrika ve taşınmaz mal gibi fiziki üretim araçlarına yapılan yatırımları kapsar.

Doğrudan yatırımcının amacı, diğer ülkedeki yerleşik girişimin yönetimi üzerinde önemli derecede etkiye sahip olmaktır. Bir firmanın yönetimde etkiye sahip olma ya da onu kontrol etme derecesi, şirketin mülkiyetinde sahip olduğu hisse/pay tarafından belirlenmektedir. Uluslararası görüş birliği olmamakla birlikte, en az %10'luk pay, şirket yönetiminde etkin bir kontrol ve yönetime katılma olarak addedilmektedir.

4. TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

4.1 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda, Avrupa devletlerinin askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda ağır baskısı altında bulunuyordu. Osmanlı devletinin Doğu ile Batı arasındaki köprü durumundaki coğrafi mevkii, geniş topraklar üzerinde büyük pazara sahip olması, hammadde kaynaklarını işletmemesi, Batının Osmanlı ülkesi üzerindeki iştahını kabartıyordu. Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Reformlarının yapıldığı dönemlerde bile Osmanlı devleti, Batının ağır baskısı altında idi (Karluk, 2004).

18. ve 19. Yüzyıllarda önce İngiltere'de daha sonra diğer Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan sanayi devrimleri sonucu makineli üretim giderek yaygınlaşmıştır. Artan üretimin iç piyasalarda mas edilememesi ve hammadde ihtiyacının artması serbest dış ticaret düşüncesinin gelişmesine yol açmıştır. Önce sanayileşen İngiltere, komşularını serbest dış ticarete zorlamıştır. Diğer Batı Avrupa Ülkeleri bir yandan geleneksel sanayilerini gümrük duvarları ile korurken bir yandan da yeni teknolojileri hızla uygulama yoluna gitmişlerdir. Oysa Osmanlı devleti aynı korumacı politikayı uygulayamamış ve yeni teknolojileri almakta aynı çabukluğu gösterememiştir. İngiltere, Osmanlı Devletine 1838 tarihli serbest ticaret anlaşmasını kabul ettirmiştir. İngiliz Devlet adamları bu anlaşmayı bir şaheser olarak yorumlamışlardır (Şahin, 1998).

1838'de imzalanan Ticaret anlaşması, İngilizlerin Mehmet Ali Paşa ve Rus tehlikelerine karşı Osmanlılara verdiği desteğin bir bedelidir. Anlaşma ile Osmanlıya kabul ettirilen liberalizm, o tarihlerde Batının hiçbir ülkesinde uygulanmıyordu.

Anlaşma sonucunda devletin iç pazarı önce İngilizler ve daha sonra tüm yabancılara açılmış ve dış ticaretten sağlanan gelirler ortadan kalkmıştır. Bu durumda devlet, hızla borçlanmaya başlamış, dış borç ödemedede karşılaşılan güçlükler sonucunda "Duyunun-U Umumiye-İ Osmaniye" olarak anılan idare, Muharrem karnamesi ile 1881'de kurulmuştur (Karluk, 2004).

Osmanlı devleti dış borçların altında hızla

ezilirken yeni sermaye kaynakları aramaya başlamıştır. Osmanlı devletinde sermayenin dış borçlar dışında ikinci kaynağı yabancı sermaye yatırımları olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'na yatırım yapan ülkelerin başında İngiltere ve Fransa gelmekte idi. İngiltere 1850'li yılların sonlarından itibaren, dünyanın diğer bölgelerine olduğu gibi, giderek artan miktarda Osmanlı İmparatorluğu'na ilk yatırımı yapan ülke olmuştur. Ancak 1890'ların başından itibaren bu üstünlüğünü Fransa ve Almanya'ya kaptırmıştır. Hâlbuki Fransızların Osmanlılardaki yatırımları sürekli bir büyüme göstermiştir. Almanlar, Osmanlı İmparatorluğuna İngiltere ve Fransa'dan sonra yatırım yapan bir ülke olmakla birlikte, kısa sürede etkinliğini artırarak İngilizleri geride bırakmış ve 1914 yılı başında Osmanlı ülkesindeki yatırım payını %27,8'e çıkarmıştır. Aynı yıl İngilizlerin payı %15,2 iken, Fransızların ki %50,1 idi. Diğer ülkeler (Belçika, İsviçre, ABD ve Avusturya gibi) ise ancak %6,9'luk bir paya sahip idiler (Yavan ve Kara, 2003).

Mevcut verilere göre yabancı sermayenin büyük bir kısmı, ulaştırma, banka, sigorta, elektrik-su ve ticaret gibi hizmet kesimleriyle madencilikte kullanılmıştır. Çizelge 2'de Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Sermayenin sektörlere göre dağılımı görülmektedir (Kepenek ve Yentürk, 1997).

I. Dünya Savaşı öncesinde, 1914 yılı başında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye sınırları içerisine yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %63,1'i sadece demiryollarına aittir. Bunu %12,7'lik pay ile bankacılık-sigortacılık sektörü yatırımları takip etmektedir. Daha sonra ortalama %5'lik paylar ile ticaret, sanayi ile su, havagazı, elektrik, tramvay, telefon ve şehir içi deniz taşımacılığı gibi belediye hizmetleri almaktaydı. Bunları da daha geriden liman yapımı ve maden çıkarımı izlemekteydi (Yavan ve Kara, 2003).

I. Dünya Savaşı'nın sonu bir bakıma ikinci küreselleşmenin de sonunu getirmiştir. İmparatorlukların yıkıldığı ve ulus-devletlerin katı sınırlarla kurulmaya başlandığı bir dönem ortaya

çıkmıştır. Hem Osmanlı döneminden yabancı sermayeye yönelik hoş anılara sahip olunmaması hem de yeni kurulan ulus-devlet Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik algılaması sonucu özellikle kamu hizmeti niteliği taşıyan alanlarda faaliyet gösteren yabancı şirketlerin millileştirilmesi politikası başlamıştır (Görgün, 2004).

4.2 Cumhuriyet Dönemi

4.2.1 1923-1949 Dönemi

Cumhuriyetin kuruluş yıllarına kadar geçen son on yıl sürekli savaşlarla geçmiştir. Savaşlar üretimi olumsuz etkilemiş, çok sayıda insan gücünün kaybedilmesine neden olmuştur. Savaş sonunda ülkede söz sahibi ve önemli miktarda sermaye sahibi olan müslüman olmayan nüfusun ülkeyi terk etmesi ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkenin siyasal bağımsızlığının kazanılmasından sonra ekonomik anlamda da bağımsızlığı kazanabilmek için kamu hizmeti niteliği taşıyan alanlarda (demiryolları, deniz taşımacılığı gibi) faaliyet gösteren yabancı şirketlerin değerleri karşılığında millileştirilmesi yoluna gidilmiştir (Kılıç Görmezöz, 2007).

Atatürk, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada, kapitülasyonları ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik kolonizasyonunu ciddi bir şekilde eleştirmiş, sınır ötesi imtiyaza sahip olmaksızın ulusal muamele görmeyi kabul ettiği ve ortak kazanç getirdiği takdirde Türkiye'nin DYY'ye açık olduğunu ifade etmiştir (Erdilek, 2011).

Çizelgede de görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyetine toplam sermayesi 63,4 milyon sterlini bulan 94 yabancı sermayeli firma intikal etmiştir. Bu firmaların %62'si demiryollarına, %16'sı bankacılığa, %8'i liman ve belediye hizmetlerine, %6'sı ticarete, %5'i madencilığe ve %3'ünde imalat sanayine yatırım yapmışlardı. Bu şirketlerin %45'i Almanlara, %26'sı Fransızlara, %17'si İngilizlere, %4'ü Belçikalılara, %2'si Amerikalılara ve %6'sı diğer ülkelere aitti. Görülüyor ki Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki yabancı yatırımların sektörel yapısı ve ülkelere göre dağılımı ile Cumhuriyetin ilk

Çizelge 2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye Yatırımları
(Bin Osmanlı Lirası olarak-veriler 1. dünya savaşı öncesine aittir)

Yatırımlar	Tutarı (1)	Yıllık Net Getirisi (2)	Getiri Oranı (2/1)
Demiryolları	53.310	1.040	1,95
Elektrik, Tramvay, Su	5.700	170	2,98
Liman ve Rıhtım	4.710	160	3,40
Sanayi (reji dahil)	6.500	560	8,61
Ticaret	2.660	---	---
Madenler	3.580	230	6,42
Banka ve Sigorta	8.200	890	10,85
Devletin Ödediği Demiryolu km Güvencesi	---	420	---
Toplam	84.660	3.370	3,98
Dış Devlet Borçları	144.480	13.000	8,98
Genel Toplam	234.140	16.370	6,99

Kaynak: Kepenek ve Yentürk, 1997.

yıllarındaki durum birbirine son derece benzemektedir (Yavan ve Kara, 2003).

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra yatırımlar genellikle ortaklık şeklinde gerçekleşmiş ve bu ortaklıklar, gıda çimento, dokuma gibi alanlarda gerçekleşmiştir. 1929 yılına gelindiğinde yabancı sermayeli şirket sayısı 114'e yükselmiş ve 30 milyon dolarlık bir sermaye ülkeye girmiştir (Çetinkaya, 2004).

Bu dönemde İzmir İktisat Kongresi'nin liberal anlayışı çerçevesinde ülkeye belli ölçülerde yabancı yatırım girdiği gözlenmiştir. Ancak Osmanlı döneminden farklı olarak yabancı yatırım girişleri bağımsız değil, Türk vatandaşları ile ortaklık kurularak gerçekleştirilmiştir. Yabancı yatırımların, 1920-1930 yılları arasında kurulan 201 Türk Anonim şirketinden 66'sında yer aldığı saptanmıştır. Yabancı sermayeli ortaklıkların toplam sermaye içindeki payı ise yüzde 43 (31,5 milyon TL) dolayında olmuştur. Sektörel olarak da yabancı sermayeli ortaklıklar, sanayi, dokuma, gıda, çimento, elektrik ve havagazi kollarında yoğunlaşmıştır (Görgün, 2004).

1933-1939 Döneminde Türkiye'de yabancı sermayeye karşı oldukça kapalı bir politika izlenmiştir. Bunda özellikle 1931 yılında yürürlüğe konulan devletçilik rejiminin etkisi büyük olmuştur. Dönemin Başbakanı Celal Bayar'ın 1936 yılında radyoda yapmış olduğu bir konuşmada şu sözleri dile getirmiştir:

“Bu memleketin çocukları olarak memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırken, bunun nimetlerini ecnebilere kaptıracak değiliz. Memleketin bir koloni gibi şunun bunun tarafından değil kendi hesabımıza kalkınması Kemalist davanın temelidir” (Karluk, 2004).

Savaş yıllarından sonra ülkeye yabancı sermaye girişini teşvik etmek için birkaç yasal düzenlemeler yapılmıştır (Kılıç Görmezöz, 2007). Bu kapsamda; Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun'a

dayanılarak çıkarılan, 22 Nisan 1947 tarihli ve “13 sayılı Karar”; yabancı sermayenin döviz olarak getirilmesi ve tarım, sanayi, ulaştırma, turizm gibi alanlara yatırılmasını öngörmektedir. Hükümet, yabancı yatırımı ülkenin kalkınmasına yararlı ve ihracatı artırıcı nitelikte bulursa, oluşan karın uygun bir bölümünün yurtdışına aktarılmasına izin verebilecektir.

4.2.2 1950-1955 Dönemi

1950 yılından önce Türkiye'ye gelen yabancı sermaye Türk Parasını Koruma Yasası'nın genel hükümlerine bağlı olmuş, yabancı sermayenin teşviki amacı güdülmemiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada görülmeye başlanan liberalleşme eğilimine paralel olarak Türkiye'de de yabancı sermaye yatırımlarına daha olumlu bakılmaya başlanmış ve yabancı sermayenin teşviki yoluna gidilmiştir. Bu nedenle 1950 yılında 5583 sayılı ve 1951 yılında 5821 sayılı kanunlar çıkarılarak yabancı sermaye için elverişli bir ortam yaratılmaya çalışılmıştır (Şahin, 1975). 5583 sayılı kanunla Türkiye'ye gelen yabancı sermayeye transfer garantisi verilmiş ve dışarıdan borç almak isteyen Türk girişimcilere de bu borçların faizinin transfer hakkı sağlanmıştır. 5821 sayılı kanun ile yabancı sermayeli şirketlere, toplam karlarının %10'unu transfer hakkı sağlamıştır. 1954 yılında kabul edilen 6326 sayılı Petrol Kanunu ile de yabancı şirketlerin Türkiye'deki petrol arama, sondaj, üretim, arıtım ve dağıtım gibi faaliyetler düzenlenmiştir.

1954 tarihinde 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa ile yabancı sermayenin faaliyette bulunabileceği alanlarla ilgili kısıtlamalar kaldırılmış ve yabancı sermaye işletmelerinin yerli özel girişimcilere açık olan, tüm alanlarda faaliyette bulunabileceği kabul edilmiştir. Buna rağmen, Türkiye yabancı sermayeyi cezp etmede başarılı olamamıştır.

Çizelge 3. Türkiye'de Yabancı Sermayeli Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı (1923)

Sektörler	Firma Sayısı	Yatırılmış Sermaye (milyon sterlin)	%
Demiryolları	7	39,2	62
Bankalar	23	10,2	16
Liman işleri ve Belediye işleri	11	5,0	8
Ticaret	35	3,6	6
Madencilik	6	3,0	5
İmalat	12	2,4	3
Toplam	94	63,4	100

Kaynak: Yavan ve Kara, 2003.

Çizelge 4. Türkiye'ye Gelen Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları (1950-1955)

Yıllar	Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları Girişleri (\$)	Gelen Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımı Stoku (\$)	Kişi Başına Gelen Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımı (\$)	GSYİH'nin Yüzdesi Olarak Gelen Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımı Stoku (%)
1950	5.000.000	5.000.000	0,23	0,1
1951	7.000.000	12.000.000	0,32	0,2
1952	10.000.000	22.000.000	0,45	0,4
1953	8.000.000	30.000.000	0,35	0,5
1954	8.000.000	38.000.000	0,34	0,6
1955	3.000.000	41.000.000	0,12	0,5

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı; Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet Planlama Teşkilatı.

4.2.3 1955-1979 Dönemi

1950-1979 döneminde Türkiye'ye toplam 228,1 milyon dolar yabancı sermaye girişine izin verilmiştir. Bu dönemde yabancı sermaye girişinin sınırlı kalması ülkenin olumsuz ekonomik ve siyasal şartları ile hükümetlerin pasif tavırlarına bağlanmaktadır. 1980'in başında toplam yabancı sermaye 325 milyon dolar civarında kalmıştır (Toptaş, 1996).

Bu dönem boyunca en yüksek yatırım tutarı 67,3 milyon dolar ile 1973 yılında gerçekleşmiştir.

1980 öncesi dönemde iç piyasanın yabancı yatırımcılara karşı korunmasında, söz konusu dönemde uygulanan ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisinin rolü de büyüktür. Aşırı değerlenmiş döviz kuru, ithalat yasakları, kotalar, yüksek gümrük vergileri, sıkı kambiyo kontrolü 1980 öncesinde uygulanan korumacı politika araçları olarak ifade edilmektedir (Yazıcıoğlu, 2004).

4.2.4 1980-1995 Dönemi

1980 yılı ile birlikte hükümet, öncülüğünü özel sektörün yapacağı ihracata yönelik bir ekonomik dengeleme ve yapısal düzenleme programını hızla uygulamaya alarak ekonomide bir milat gerçekleştirmiştir. 24 Ocak kararları olarak bilinen bu ekonomik dönüşüm paketiyle beraber gerçekleştiren programda, esnek kur politikası, ihracat teşvik politikası, yurt içi tasarrufların teşvik edilmesi amacıyla faiz oranlarının serbest bırakılması, ithalat üzerindeki miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve gümrük vergilerinin indirilmesi, bu kararlar arasında yer alan başlıca reformlar olarak ifade edilmektedir. En önemli reform ise 1983 yılında Türk Lirası'nın tam konvertibiliteye geçmesi olmuştur (Durhan Adanır, 2011).

Bu kararların bir sonucu olarak, 1981 yılından itibaren yabancı sermaye girişleri önemli ölçüde arttırmaya başlamış; yabancı sermaye girişi 1981-1987 yılları arasında ortalama 93 milyon dolar (net) seviyesine yükselmiş, 1988-1991 yılları arasında ise ortalama net olarak 625 milyon dolara ulaşmıştır. 1988 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren 500 büyük firma arasında yer alan yabancı sermayeli şirket sayısı 66

iken, bu sayı Eylül 1996 itibarıyla 114'tür (Adanur Aklan, 2009).

1990 sonrası dönemde ve özellikle 1994 yılından itibaren, gerek tüm dünyada yapılan toplam DYY'lar gerekse Türkiye'nin rakibi sayılabilecek Çin, Brezilya, Polonya gibi çeşitli Doğu Asya, Latin Amerika ve Doğu Avrupa ülkelerinin çektiği yatırım miktarları artmış, ancak Türkiye 1990 yılında yakaladığı bir milyar dolar düzeyinin üzerine uzun yıllar çıkamamıştır. 1990 yılında, Türkiye ilk kez bir milyar dolar yatırım seviyesini yakaladığında, Çin 3,5 milyar dolar, Brezilya, Meksika ve Endonezya birer milyar dolar yatırım çekmiş bulunmaktaydı. 1990 yılında, kişi başına çektiği yatırım rakamıyla, Çin dahil, bütün bu ülkelerin önüne geçmiş olması, Türkiye'nin bugün de benzer bir düzeyi kolayca yakalayabileceğini göstermektedir (YASED, 2009).

4.2.5 1995-2010 Dönemi

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) verilerine göre, Türkiye'de 2008 yılında yaklaşık 18,3 milyar dolar seviyesinde olan uluslararası doğrudan yatırım girişi, 2009 yılında yaklaşık 7,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2009 yılında Türkiye'de gerçekleşen 7,7 milyar dolar düzeyindeki toplam uluslararası doğrudan yatırımın, 5,9 milyar dolarlık kısmı sermaye bileşeni, 1,8 milyar dolarlık kısmı ise yurt dışında yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'deki gayrimenkul alımlarından oluşmaktadır.

2008 yılında Çek Cumhuriyeti menşeli Avrupa'nın yedinci büyük enerji şirketi CEZ'in, Akenerji'nin %37,4 oranında hissesini satın almasına istinaden ödenen 386 milyon dolarlık tutar 2009 yılındaki en büyük uluslararası doğrudan yatırım girişimi olmuştur. Eczacıbaşı-Zentiva Sağlık ve Eczacıbaşı-Zentiva Kimyasal Ürünleri ile İzmit Gaz Dağıtım hisselerinin satışları diğer büyük girişim olmuştur (Çizelge 5).

İstanbul Sanayi Odası (İSO) tarafından 1968 yılından bu yana yayınlanan İSO 500 listesinde 2009 yılında 153 adet uluslararası sermayeli şirket yer

Çizelge 5. 2009 Yılında En Büyük Beş Birleşme ve Satın Alma İşlemi (2009 Yılında Gerçekleşen Nakit Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişlerine Göre)

Satın Alınan Şirket	Satın Alan Şirket	Satın Alan Şirketin Ülkesi	Satın Alınan Hisse Oranı (%)	Uluslar arası Doğrudan Yatırım (Milyon Dolar)
Ak Enerji	CEZ	Çek Cumhuriyeti	37,4	386
Eczacıbaşı-Zentiva Sağlık Ürünleri ve Eczacıbaşı-Zentiva Kimyasal Ürünler	Zentiva N.V.	Çek Cumhuriyeti	25,0	243
İzmit Gaz Dağıtım (İZGAZ)	Gas De France	Fransa	90,0	232
Akpet	Lukoil	Rusya	100,0	115
Elazığ Altınova Çimento ve Kars Çimento	Cementir Delta	İtalya	37,2-39,8	114
Toplam				1.090

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı.

almaktadır. 153 uluslararası sermayeli şirketin 20'si ilk 50 şirket arasında yer almaktadır. Listedeki 153 uluslararası sermayeli şirketten 108 adedinin uluslararası sermaye oranı %50 ve üzerindedir. %100 uluslararası sermayeli şirket sayısı ise 44'tür (Çizelge 6 ve 7).

5. SONUÇ

İçinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinde çokuluslu şirketlerin uluslararası yatırımlarının dünya ekonomisi için büyük önem taşıdığını ve ülkelerin kalkınmasına önemli katkılar sağladığı kesindir. Çokuluslu şirketlerin faaliyetlerinin ekonomik, toplumsal ve çevresel açılardan önemli bazı maliyetlerinin olduğu bir gerçektir. Küresel ekonomik faaliyetlerin baş aktörü olan çokuluslu şirketler iktisadi güç meydana getiren kaynakları kolaylıkla kontrol edebilmekte ve bu kaynakları farklı yerlere kaydırabilmektedirler.

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunu yeterli tasarruf birikimi olmamasından kaynaklanan sermaye yetersizliğidir. Bunun yanına teknolojik yetersizlikte eklenince ekonomi yeteri kadar üretim yapamamakta, milli geliri artırılamamakta ve yeni iş sahaları açılmadığından istihdam istenen düzeye çıkarılamamaktadır. Yaşanan sıkıntılar nedeniyle gelişmekte olan ülkeler kalkınmalarını sağlamak; üretimi artırmak, işsizliğe çözüm getirmek, döviz rezervlerini genişletmek, ülke içinde rekabet ortamı oluşturmak, ülkeye yeni üretim teknik ve yöntemleri getirmek için, çeşitli idari ve yasal düzenlemelere giderek; yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye çalışmaktadırlar.

Başta Türkiye olmak üzere tüm dünyada yabancı sermaye yatırımları ve faaliyetleri çalışmada da

görüldüğü gibi giderek artarak ülkeler için olmazsa olmaz bir durum haline gelmiştir. Konuyla ilişkili çizelgelerden de çıkan sonuç bu durumun somut kanıtı olmuştur.

Çizelge 6. ISO 500'deki uluslararası sermayeli şirketlerin ekonomik göstergeleri (%)

Ekonomik göstergeler	1995	2000	2007	2008	2009
Üretim satışlarındaki payı	22,2	28,1	32,9	29,7	33,4
Katma değerdeki payı	20,8	26,3	36,2	34,7	40,3
Dönem karındaki payı	30,8	60,8	34,8	35,0	38,7
İhracattaki payı	29,1	37,5	47,4	43,2	48,9
İstihdamdaki payı	14,6	19,2	28,9	30,2	29,8

Kaynak: YASED, 2010.

Çizelge 7. Üretimden satışlara göre ilk 10 uluslararası sermayeli şirket

Şirket	Üretimden Satışlar	Satış Hasılatı (KDV hariç)	Dönem Karı	İhracat	Ücretli Çalışanlar	Sermaye Dağılımı
	Milyon TL		Milyon \$		Adet	Uluslararası (%)
Oyak-Renault	5.474	5.773	185	3.012	5.947	51,00
TOFAŞ Türk	4.475	5.088	110	2.004	6.939	37,86
Ford Otomotiv	4.453	5.615	456	2.039	7.729	41,04
Vestel	2.608	2.646	167	1.429	4.358	74,69
Toyota Otomotiv	2.242	2.267	-	1.442	-	100,00
Unilever	1.998	2.678	256	58	-	99,98
BSH Ev Aletleri	1.858	2.356	324	625	3.586	9,28
İpragaz	1.589	1.607	76	1	666	100,00
PHILSA Philip Morris Sabancı	1.533	1.570	674	60	731	75,00
Mercedes-Benz Türk	1.473	2.464	146	524	3.975	84,99

Kaynak: YASED, 2010.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Adanur, Aklan, N. (2009), Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/2sa6.doc> (Erişim Tarihi:9.11.2011).
- Anonim (2012). www.genelbilge.com/cok-uluslu-sirket-nedir-nasil-calisir.html(Erişim Tarihi:28.05.2012)).
- Budak, G. (1996),“Çok Uluslu Şirketlerde Yönetim ve Organizasyon Sorunları”, Yönetim ve Ekonomi, 1996, Sayı:2.
- Çeken H.(2003), “Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türk Turizmine Etkisi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bil. Ens., Balıkesir.
- Çetinkaya,M. (2004), “Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi,” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 11 s. 239 - 260 . <http://www.sosyaltbil.selcuk.edu.tr:8080/215/1/ekonomi.pdf>> (Erişim Tarihi: 23.11.2009).
- Dicken, P. (1998), “Global Shift: Transforming the World Economy, London s. 177: Paul Chapman Publishing.
- Andreas Jarblad (2003), “The Global Politic Economy of Transnational Corporations.
- Durhan Adanır, N. (2011), “Dünya'da ve Türkiye'de Uluslararası Doğrudan Yatırımlar:1995-2008” Süleyman Demirel Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans tezi <http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00761.pdf> (Erişim Tarihi: 06.02.2011).
- Fortune (2009), “Global 500, Countries”, <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2009/countries/Australia.html>,01.07.2009
- Erdilek, A. (2011), “Türkiye'nin Osmanlı'dan Günümüze Kadar Uzanan Doğrudan Yabancı Yatırım Ortamına ve Politikalarına Tarihsel Bir Bakış,” http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtad=i=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS&ano=70349_b7d3738ec81d54f8f4ed6bfb311e9252> (Erişim Tarihi: 06.02.2011).
- Gilpin R. (1987), “The Political economy of International Relations”, New Jersey: Princeton University Press.
- Görgün, T. (2004), Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları, Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara.<<http://www.abigem.org/TR/dosyagoster.aspx?DIL=1&BELGEANAH=1921&DOSYAISIM=tugrulgorgun.pdf>> (Erişim Tarihi: 23.11.2009).
- Güzelcık, E. (1999), Küreselleşme ve İşletmelerde Değişen Kurum İmajı, Sistem Yayıncılık ve Matbaa San. Tic., İstanbul.
- T.C. Hazine Müsteşarlığı İstatistikleri (www.hazine.gov.tr).
- Jarblad, Andreas (2003), “The Global Politic Economy of Transnational Corporations: A Theory of Asymmetric Interdependence”, Luleå University of Technology, C Ektended Essay No:047
- Karlık, R. (2004), Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim, Beta Basım Yayım, Tıpkı 8. Baskı.
- Kepenek, Y., Yentürk, N. (1997), Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- Kılıç Görmezöz, K.(2007), Türkiye'ye Doğrudan Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkileri, Uzmanlık Tezi, Ankara, http://statik.iskur.gov.tr/tr/rapor_bulten/uzmanlik_tezleri/ (Erişim Tarihi: 23.11.2009).
- T.C. Merkez Bankası Ödemeler Dengesi İstatistikleri (www.tcmb.gov.tr).
- Steger B. M. (2006), Küreselleşme, Dost Kitabevi, Ankara.
- Şahin, H. (1998), Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Şahin, M. (1975), “Türkiye'de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları” , Ekonomik ve Sosyal Yayınlar Serisi, No.3, Ankara.
- Toptaş, M. (1996), Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Analizi, Doktora Tezi, Ankara.
- YASED (2009), Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu, İstanbul. <<http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/UDYRaporu-2009-ilkyari.pdf>>(Erişim Tarihi: 25.11.2009).
- YASED (2010), Uluslararası Yatırımcılar Derneği “Türkiye'de Sanayi Sektöründe Uluslararası Sermaye” Raporu, Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu arasındaki uluslararası sermayeli şirketlerin değerlendirmesi, Temmuz.
- Yavan, N., Kara, H.(2003), “Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı,” Coğrafi Bilimler Dergisi, 1(1):19-42.
- Yazıcıoğlu, A. (2004), “Türkiye'de Yabancı Sermaye”, <http://www.vergidegundem.com/files/makale2nisan2004.doc> (Erişim Tarihi: 06.02.2011).

Sorumlu Yazar

O.Murat KOÇTÜRK

kocturkom@hotmail.com

Geliş Tarihi : 19.01.2012

Kabul Tarihi : 31.05.2012